

Riksintresse för kulturmiljövården

Råby-Rekarne (D4)

Brobyhus vid Sörtorp, foto KBT

KUNSKAPSUNDERLAG

Värden

Kunskapsvärde

Området utgör en sammanhållen och väl avgränsad bronsåldersbygd som växer fram i slutet av yngre stenålder och äldsta bronsålder. Framväxten av denna mycket tidiga odlings- och boskapsskötande bygd har ett direkt samband med det gynnsamma läget invid en havsvik med direkt koppling till den forna Apalsjön som band samman Hjälmaran med Mälaren. Under bronsåldern skärs denna vattenförbindelse av och miljön vid Råby-Rekarne övergår från havsvik till innansjöområde. I området finns tre till fyra boplatsoområden med likartade nämnare, de uppvisar gravar, bland annat så kallade Brobyhus, skärvstenhögar och skålgropar. Brobyhusen i skogen vid Stora Sörtorp har en så otillgänglig placering att det är uppenbart att de tillkommit i ett helt annat landskap präglat av vattenområden mellan dagens Hjälmaran och Mälaren. Miljön kring och Brobyhusens sammanhang har stora vetenskapliga värden. Gravskicket i området anger att miljöerna har kontinuitet in i äldre järnålder. Mittblocksstensättningar är den gravform som dominerar i området.

Under medeltid utgör bygden en liten slättbygd med en romansk kyrka från 1100-talet omgiven av små byar där det är extra tydligt hur kyrkan ligger mitt i bygden som socknens centrum. Byarna är välbevarade med ålderdomlig bebyggelsesstruktur och välhållna hus från företrädesvis sent 1800-tal och tidigt 1900-tal. Mangårdsbyggnaden vid Östra Kolsta är ett välbevarat exempel på en påkostad parstuga från 1720-talet uppförd som militärboställe. Österby är en herrgårdsmiljö från 1700-talet med flera intressanta byggnader, bl.a. uppförda av Olof Hermelin i slutet av 1800-talet.

Upplevelsevärde

Fornlämningsmiljöerna vid Kolsta och Österby är omfattande till sitt innehåll med varierade lämningar i ett mycket naturskönt landskapsavsnitt i hagmark som erbjuder många utblickar över slätten som tidigare varit en grund havsvik omgiven av strandbeten. I området finns gravar som är tydliga medan andra lämningar som skålgropsstenar och skärvstenshögar är mer svårfunna. Brobyhusen vid Stora Sörtorp ligger otillgängligt, långt inne i skogen men ger genom sitt sammanhang och sitt utförande en monumental

upplevelse. De är märkliga och imponerande och förmedlar en aning om yngre stenålder och äldre bronsålder som en tid för mycket länge sedan med ett helt annorlunda landskap. Området skulle enkelt kunna tillgängliggöras genom skyltning och specialkartering som visar de olika komponenterna i något av områdena. Fornborgen på Hägersberget ligger på en markant klippa, synlig på långt håll. Till fornborgen leder en stig och från berget har man vid utsikt över hela bygden. De kraftiga murarna har alltså kvar partier där man kan ana den kallmurade konstruktionen

De hävdade betesmarkerna med miljöskapande flyttblock och den öppna jordbrukslätten med kyrkan i centrum bidrar till områdets pastorala prägel. Kyrkomiljön med den romanska, tornlösa kyrkan och de stora skolhusen förmedlar tillsammans sockencentrums funktion, mitt i bygden. Den lilla tidigmedeltida kyrkan är välbevarad och kontrasterar med sin modesta storlek mot det sentida, stora skolhuset. De äldre byarnas struktur från sent 1800-tal och tidigt 1900-tal är av stor betydelse för upplevelsen av området som en autentisk jordbruksbygd. Nyttillkomna villor är väl inlemmade i den kringliggande hag- och skogsmarken vilket bidrar till att landskapet alltså har karaktären av ett jordbrukslandskap från sent 1800-tal – tidigt 1900-tal, med undantag av täckdikningen.

Bruksvärde

Området nyttjas idag som åker- och betesmark och präglas av åretruntboende. Flera av fornlämningsmiljöerna är intressanta och sevärda och skulle kunna tillgängliggöras genom skyltning.

Mål för att tillgodose riksintresset

- kunskapsvärde, upplevelsevärde och bruksvärde

Det ska vara möjligt att förstå och uppleva fornlämningsmiljöerna med de många varierade lämningarna som visar på framväxten av en väl sammanhållen bronsåldersbygd. Fornborgen ska fortsätta att vara tillgänglig. Betesmarkerna där många av fornlämningarna ligger ska hävdas.

Jordbrukslandskapet agrara prägel och öppenhet med kyrkan som riktmärke mitt på slätten ska bestå. Vägsträckningarnas terränganpassade karaktär med grusbeläggning ska bibehållas.

Det innebär att:

- Fornlämningarna ska bevaras enligt KML. Ingrepp eller förändringar i fornlämningsmiljöerna ska undvikas. Stigen till fornborgen ska underhållas.
- Igenplantering av hagmarker eller öppen åkermark med skog eller annan högväxande gröda bör undvikas.
- Ny bebyggelse bör placeras så att den är underordnad de öppna utblickarna och områdets karaktär av jordbruksbygd.
- Kyrkomiljön är särskilt känslig för förändringar som innebär en dess roll som riktmärke ändras.
- Vägnätets kurvor bör inte rätas, grusbeläggningen bör vidmakthållas.

Beskrivning

Naturgeografi

Väl avgränsat odlingslandskap kring en liten slätt omgiven av bergig och kuperad skogsmark med storblockig morän.

Dagens landskapsbild

Mindre, närmast skålförmad lerslätt präglad av öppen jordbruksmark med kyrkan placerad centralt i odlingsmarken. Byar och gårdar ligger framförallt i norr i utkanten av åkermarken på gränsen till skogsmarken i traditionella lägen på gränsen mellan in- och utägomark.

Dagens brukande

Jordbruksdrift.

Dagens bebyggelsestruktur

Mitt i den öppna dalgången ligger sockencentrum med kyrka med kyrkogård och äldre skola. Kyrkan är en liten romansk kyrka utan torn som till exteriören bevarat sin prägel från 1100-talet. Interiören har renoverats de senaste århundradena. I anslutning till kyrkan ligger en äldre skola som tillsammans med kyrkan bildar ett landmärke mitt i bygden.

Mindre gårdar utmed norra kanten av odlingsmarken, Bånkesta, Ökna, Kolsta, Österby och Ljusberg. Österby utökades och blev så småningom socknens största enhet med flera arrendegårdar.

Bebyggelsen är från sent 1700-tal till tidigt 1900-tal. Vid Öster-Kolsta finns en parstuga från 1720.

Österby utgör en välbevarad herrgårdsmiljö med ett corps-de-logi och flyglar från 1700-talet. Några av ekonomibyggnaderna är troligen från samma tid. År 1855 uppfördes ett magasin, ett mejeri och en stenbyggnad av samma typ som finns på de Celsingska godsens. Österby är intressant genom att fornforskaren och konstnären Olof Hermelin ägde gården under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Omkring 1900 lät Olof Hermelin uppföra flera byggnader i nationalromantisk stil, trädgårdsmästarbostad, brygghus, vattentorn och en konstnärstateljé. Vattentornet är delvis klätt med fjällpanel och en lanternin.

Historiska skikt

Stenålder – Ett tiotal lösfynd av framförallt stenyxor.

Bronsålder – I slutet av stenåldern och äldre bronsåldern utgjorde lerslätten en havsvik från den fjärd som då var Hjälmareområdets förbindelse, via den forna Apalsjön med Mälarhuset. Under loppet av bronsåldern kom landhöjningen att bidra till att området avsnördes från havet och istället bildade en insjö. Hjälmarens utlopp kom att gå via Eskilstuna och Hyndevad vid slutet av bronsåldern och området fick då ett mer perifert läge. Vid Stora Sörtorp under Österby finns flera Brobyhus, en husgrundslignande anläggning som tolkats som en gravform från äldsta bronsålder. De ligger i ett tillsynes perifert läge i förhållande till dagens bygd. De låg dock helt nära det vattenstråk, Apalsjön, som band samman Hjälmarens med Mälaren. För att förstå Brobyhusens mer exakta datering, yngre stenålder till äldre bronsålder, är frågan om Apalsjön och Hjälmarens utlopp denna väg av stor betydelse.

Vid Fridhem, Kolsta och Österby finns rösen, mittblocksstensättningar, gravfält, hällristningar (skålgropsförekomster) och skärvtenshögar. Var och en utgör de kompletta bosättningsmiljöer från bronsåldern. Tillsammans bildar dessa miljöer en tydlig "bygd" redan under bronsåldern.

Äldre järnålder - Bronsålderns bosättningsområden fortlever och kommer till uttryck i små gravfält med fem till 20 gravar av äldre järnålderstyp, varav merparten är mittblocksstensättningar. Nordost om Kolsta ligger områdets enda större gravfält med 120 gravar som visar på kontinuitet till yngre järnålder genom fem högar på gravfältet. Fornborg som ligger strategiskt placerad på Hägersberget med utsikt över den havsvik i väster som leder in mot Råby-Rekarne ända fram till ca år 0 för att sedan grundas upp helt.

Yngre järnålder – Ortnamnen på -sta och -by anger att platserna etablerats under järnåldern. Fornlämningar från yngre järnålder är få, några enstaka högar av yngre järnålderskaraktär finns dock på något av gravfälten.

Medeltid – kyrka från 1100-talet uppförd på mindre höjd mitt i odlingsmarken, ett område som varit sjö långt fram under järnålder, kanske ända fram till att kyrkan uppförs. I området finns exempel på medeltida nykolonisation, t.ex. Ljusberg i väster.

Nyare tid – Österby utökar sina ägor och flera gårdar blir arrendegårdar till Österby. Österby ägs under slutet av 1800-talet av fornforskaren och konstnären Olof Hermelin som låter uppföra flera byggnader i nationalromantisk stil på gården.

Värdetext 1987:

Råby-Rekarne: sluten bebyggelsemiljö av ålderdomlig karaktär med bebyggelse i hagmarkerna kring den ombyggda medeltidskyrkan. Talrika bronsålderslämningar, enstaka järnåldersgravfält och ovanligt välbevarad kallmurad fornborg.

Historiska näringar

Jordbruksdrift.

Kommunikation

Vägnätet som binder samman gårdarna följer gränsen mellan åker och hagmark och kan antas ha haft ungefär samma sträckning sedan yngre järnålder då bygdens gårdar etablerades.

Fornborgen i sydväst har utblick över hela bygden samtidigt som den också ligger i siktlinjen för de forntida kommunikationsstråken in till Råby-Rekarne, havsvik i västnordväst, sjösystem i söder och sydsydost.

Samhällsfunktioner

Sockencentrum i liten socken.

Makt

-

Vems landskap

De små byarnas och gårdarnas bygd. Först i nyare tid kommer Österby att bli säteri. Öster Kolsta var militärboställe under 1700-talet.

Visuella/ historiska samband

Kyrkan och det gamla skolhuset ligger centralt mitt i bygden i den öppna odlingsmarken och kan ses från samtliga byar och gårdar. Gårdar och byar ligger kvar i samma område som var bosättningsområden redan under bronsåldern.

Koppling till naturgeografi

Bebyggelsen har en traditionell placering till gränsen mellan in- och utägomark.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Råby-Rekarne (D4)

Socken: Råby-Rekarne

Kommun: Eskilstuna

Karaktärstyp: Fornlämningsmiljö

Karaktärsord: Lösfynd av stenyxor, spektakulära s.k. ”Brobyhus”, rösen, mindre gravfält, skärvtenshögar, hållristningar, boplatzområden, havsvik vid förbindelsen Hjälmarens – Mälaren, Apalsjön, fornborg, yngre järnåldersgravfält, 1100tals-kyrka, sockencentrum, små oskiftade byar.

Befintliga skydd

Fornlämningar, 2 kap. KML

Kyrkliga kulturminnen, 4 kap. KML.

Riksintresseområde för kulturmiljövården 3kap.6§ MB

PBL 8 kap.§13,14,17.

Biotopskydd för ädellövskog, alléer, vattendrag.

Uttolkning av gräns 2014

Gränserna omfattar samtliga de fornlämningar som är av betydelse för och ingår i Råby-Rekarne bronsåldersbygd. Det innebär att gränsen går längre västerut så att de två krönrösen vid Stora stenen och vid Långmossen ingår. Dessa ligger på ömse sidor om ett pass in till bygden från den forna havsviken. Gränsen dras även längre österut så att de omtalade ”Brobyhusen” vid Österby-Stora Sörtorp ingår.

Tid	Bebyggelse	Markanvändning	Kommunikation	Samhällsideologi Makt/sociala	Karaktärsområden/ -lämningar Illustrationsförslag
Stenålder	Ett tiotal lösfynd				
Bronsålder	Rösen, mindre gravfält, skärvtenshögar, boplatsområden		Havsvik vid förbindelsen Hjälmaran – Mälaren, via Apalsjön		Rösen, små gravfält, skärvtenshögar och hällristningar vid Kolsta, Österby, Karta med vattennivån o brå-lämningar Spektakulära s.k. ”Brobyhus”
Äldre järnålder	Små gravfält, 5-20 gravar i samma områden som bronsålderns bosättningsområden.		Fornborg med manifesta murar i strategiskt läge		Fornborg, delvis kallmurade murar.
Yngre järnålder	Ett större gravfält vid Öster-Kolsta. Större delar av dalen troligen torrlagd.				Öster-Kolsta gravfält.
Medeltid	Kyrkan – 1100tal			Sockencentrum	Kyrkan 1100-tal
Nyare tid	Små byar kvar på bytomten. Östra Kolsta – parstuga från 1720-talet. Österby utvecklas till en herrgårdsanläggning bebodd av Olof Hermelin. Jordbruksdrift.				Välbevarade nationalromantiska byggnader vid Österby från 1800-talet Östra Kolsta – parstuga